

סימן ד'

מיטב מדעתו ושווה כסף בע"כ (ז ע"א)

א. סוגיית הגמרא

הגמרא בדף ז ע"א מביאה סתירה בין פסוקים לגבי אופי תשלום הנזיקין. מפסוק אחד משמע, שיש חובה לתשלום במיטב, ומפסוק שני משמע, שיש זכות לשלם אפילו בשווה כסף, דהיינו מטלטלין. וז"ל הגמרא:

רמי ליה אביי לרבא: כתיב "מִיטְבַּ שְׁדָהּ וּמִיטְבַּ פְּרָמוֹ יִשְׁלַם" (שמות כב, ד): מיטב – איך; מידי אחריןא – לא. והתניא: "לְשִׁיב" (שם כא, לד) – לרבות שוה כסף ואפילו סובין!

לסתירה זו, מעלה הגמרא תירוץ ראשון, שאותו דוחים בהמשך, לחלק בין מי ששילם מרצונו למי שהיה צורך לתבעו ולהוציא את הכסף בב"ד בעל-כורחו, וז"ל הגמרא: "לא קשיא: כאן מדעתו, כאן בעל כרחו." ומפרש רש"י (ד"ה "מדעתו"): "אי משלם ליה מזיק נזקו מדעתו, דלא אטרחיה לצעוק עליו בב"ד, שקיל סובין. אבל אם אינו רוצה המזיק לשלם נזקו לניזק אלא בב"ד, דהיינו בעל כרחו, אינו משלם אלא כסף".

וצריך עיון: מה הסברא לחלק בין מי שהיו צריכים לקחת אותו לבית דין לבין מי שבא לשלם מעצמו, ומניין לחייבו ב"קנס" של חובת התשלום ממיטב?

ננסה בזה לבאר את שיטת בעל החידושי הרי"ם בדבר:

ב. מהו היתרון בתשלום מ"מיטב"

יש לחקור: מה הוא בדיוק ההבדל בין תשלום ממיטב ובין תשלום מזיבורית? הרי אם נאמר שבשניהם משלם כמות קרקע זהה (דהיינו את אותו השטח), יצא, שהמשלם ממיטב משלם שווי כספי גבוה יותר, ודבר זה קשה, שהרי בכל מקרה חייב לשלם את השווי שהזיק.

לכן, מוכרחים לפרש שמשלם את שווי הנזק בין כשמשלם ממיטב ובין מזיבורית, אלא שבזיבורית נותן "טפי פורתא", דהיינו שטח גדול יותר כדי להגיע לאותו שווי של השטח הקטן מקרקע מיטב.

אך עתה, ששתי הקרקעות שוות באותה מידה, מדוע מעדיף הניזק לקבל מיטב על פני זיבורית?

ונראה לומר שהסיבה היא **נזילות ממונית**. מאחר שרצונו האמיתי של הניזק הוא לקבל כסף חזרה (בכדי להשלים את נזקו וכדומה), הוא מעדיף לקבל קרקע איכותית שתימכר ביתר קלות, בניגוד לקרקע זיבורית.

ג. ביאור שיטת אביי

על פי זה נוכל להבין אף את הצעת אביי (ז"ע"ב) לפתור את הסתירה שהובאה לעיל:

על ברייתא העוסקת בתמיכה כספית במי שקשה לו למכור את שדהו, מחדש רבה שלשדות יש ערך המשתנה עם תקופות השנה: מי שקונה שדה **בניסן** יספיק לזרעה לפני החורף הבא וירוויח את תבואת השנה, ואילו מי שקונה שדה רק **בתשרי**, יפסיד את תבואת השנה הקרובה. לכן בתקופת ניסן עולה הביקוש לשדות, ובהתאם – עולה גם המחיר.

אביי מציג, שהמשלם בתשרי ממיטב ישלם את מחיר השדה כרגע, ואילו אם רצה הניזק דווקא קרקע זיבורית יוכל המזיק לשלם לו לפי המחיר הגבוה של תקופת ניסן – "כיוקרא דלקמיה". וקשה, למה שהמשלם זיבורית בתשרי ישלם פחות, לפי המחיר היקר של ניסן? בגמרא אמנם מקשים כעין זה ודוחים את ההסבר, אך מה הה"א לחשוב כן?¹

אלא שעל פי מה שבארנו, אתי שפיר: ניזק שמעדיף עידית בעצם מחפש את הקרקע שיהיה לו הכי קל **למכור**, זו עם ה"נזילות הממונית" הגדולה ביותר, ולכן צריך להתחשב במחיר העכשווי, תשרי. אך ניזק שמעדיף זיבורית – מוכח מבחירתו שהוא מעוניין דווקא **בקרקע**, ולכן צריך לשלם כפי שווי הקרקע בימי ניסן (שאז יש ביקוש לקנות קרקעות).

ד. ראייה מדברי הר"ן בקידושין

בדומה לתוספות, גם הר"ן מסכים עם סברת ה"נזילות הממונית" בנזיקין. הוכחה לדבר אפשר למצוא דווקא במחלוקתו עם התוספות בקידושין. שהרי כתוב במשנה הראשונה בקידושין שאשה מתקדשת בפרוטה ובשווה פרוטה, והקשו תוספות (ב ע"א, ד"ה "בפרוטה"): מנלן שבקידושין שווה כסף ככסף, הרי בנזיקין לומדים זאת מפסוק! וגם אם תאמר שלומדים את הדין בקידושין מנזיקין – יוצא ששווה כסף בקידושין צריך לבוא ממיטב!?

¹ ועוד קשה: למה אביי לא הציע שישלמו לכתחילה ממיטב כיוקרא דלקמיה, ויתקיימו שני הפסוקים: גם מיטב וגם ש"כ? כך נרוויח גם מקרה פשוט יותר וגם זה יפתור את קושיית הגמרא שא"א להחמיר בזיבורית טפי מבעידית!

מכורח אותן שאלות, מביאים תוספות, שגם בעבד עברי יש פסוק שאומר ש"שווה כסף – ככסף" ואע"פ שגם משם אי אפשר ללמוד, שמא בעבד עברי "שווה כסף – ככסף" כדי שיוכל לפדות עצמו בקלות, שלא יטמע לבין הגויים, בהחלט ניתן ללמוד **מהצד השווה של עבד עברי ונזיקין שגם בקידושין "שווה כסף – ככסף"**.

הר"ן (קידושין א ע"א בדפי הר"ף, ד"ה "איסר") חולק על שיטת תוספות. שהרי צריך להבין: במה גרע שווה כסף מכסף בקידושין? בשלמא בנזיקין, בשווה כסף יש גריעותא, שהרי צריך למכור אותו בשביל להשיג כסף. אבל בקידושין, שהאשה מקבלת מדעתה, אדרבה! אם היא רוצה את השווה כסף – הוא עדיף. ובאמת על פי זה, מחדש הר"ן שאם קידש על תנאי שישלם סכום כסף מאוחר יותר, ואח"כ נתן לה שווה כסף במקום כסף ממש – אינה מקודשת², ורק אם הסכימה לקבל שווה כסף תהיה מקודשת, שאז שווה כסף עדיף. הכל לפי דעתה. וס"ס, מוכח שסבר הר"ן כתוספות, שסברת ה"נזילות הממונית" היא הקובעת בנזיקין.

ה. ביאורו של החידושי הר"ם ב"מיטב" מדעתו

על פי ההסבר לגבי מיטב ושווה כסף, מסביר החידושי הר"ם (ריש ב"ק) את היגיון הצעת הגמרא לגבי מדעתו ובעל כורחו: אם המזיק רוצה לשלם משווה כסף, ואילו הניזק דורש דווקא קרקע מיטב – אין כאן ויכוח על כמות התשלום אלא רק על אמצעי התשלום. אם כן: הויכוח כאן הוא על פחות משווה פרוטה. וכידוע (ב"מ נה ע"א), אין ב"ד דנים על פחות משווה פרוטה. לכן, ב"ד לא יוזקקו להוציא מיטב מהמזיק אם הסכים לשלם מעצמו בשווה כסף. אולם, אם המזיק לא רוצה לשלם אלא על פי בית דין – אזי הויכוח הוא על כל הסכום. וכאשר ישבו הדיינים ויחייבו אותו לשלם: יגבו ממנו ממיטב, כדין.

ו. שיטת הקצה"ח ומקור דבריו

אמנם, בעל הקצות החושן (סי' עג סק"ב) חולק על הסברו של החידושי הר"ם וסובר, שמחלוקת זו, אם לשלם ממיטב או משווה כסף, אכן נחשבת למחלוקת בכל סכום התשלום, וגם לזה יוזקקו ב"ד לשבת. ומקור הדברים הוא כדלהלן:

המשנה במכות (ג ע"א) דנה במקרה: "מעידין אנו באיש פלוני שהוא חייב לחברו אלף זוז על מנת ליתנו לו מכאן ועד שלשים יום והוא אומר מכאן ועד עשר שנים". וביאור המקרה: שני עדים מעידים על פלוני, שחייב סכום כסף מסויים לאלמוני, וזמן

² וצ"ע בשיטת התוספות, שאולי לשיטתם באמת מקודשת, שיש גזה"כ ש"שווה כסף ככסף".

פרעון ההלוואה, עוד שלושים יום. לעומתם, מודה העד על חיוב התשלום, אך טוען שזמן פרעון ההלוואה הוא רק בעוד עשר שנים.

במידה והתגלו אותם עדים כעדים זוממין: "אומדין כמה אדם רוצה ליתן ויהיו בידו אלף זוז בין נותנן מכאן ועד שלשים יום בין נותנן מכאן ועד עשר שנים". והיגיון הדברים: מאחר שבעצם העדות שלהם, ניסו העדים הזוממין להוציא את הכסף מיד הלווה תוך שלושים יום במקום עשר שנים – צריכים הם לשלם לו את השווי של אחזקה באותו סכום כסף בהפרש הזמנים שזממו.

על המשנה הזאת, צריך לשאול: מדוע מוכן אדם לשלם על הפרש הזמנים? מדוע אדם מוכן לשלם כסף בתמורה למועד פרעון מאוחר יותר?

ונראה שמכאן יש ללמוד סברה פשוטה בדיני ממונות: סכום כסף עכשווי שווה יותר מסכום כסף עתידי. לדוגמא: אם ראובן מלווה לשמעון אלף זוז, שמועד הפרעון הוא עוד שנה. מה אמור לקבל ראובן בחזרה?

א. אלף זוז עתידיים.

ב. כמות כסף שאדם מוכן לשלם בתמורה לדחיית מועד פרעון של הלוואה על אלף זוז בשנה.

כמובן, את סעיף ב' הגדירה התורה כריבית, ולכן מקבל המלווה רק את האמור בסעיף א'.

על פי ההיגיון לעיל, מחדש בשו"ת מהרי"ט (חו"מ סי' קה) דין: אם טען פלוני שאלמוני חייב לו סכום כסף, והודה אלמוני שחייב את הכסף, אבל למועד פרעון מאוחר יותר – נחשבת אותה טענת הודאה ל"מודה במקצת", וחייב אלמוני שבועה מדאורייתא.

הקצות חולק על המהרי"ט. לשיטתו, אין לערב בתוך הדיון על סכום הכסף העכשווי שחייבים את סכום הכסף העתידי. מתוך כך, כשטוען אלמוני שזמן הפרעון שלו הוא עוד חודש, לגבי אותו רגע עכשווי דינו כ"כופר בכל", ופטור משבועה מדאורייתא.

כהוכחה, מביא הקצות מקרה:

אם ראובן תובע משמעון חפץ בטענה שהוא קנה אותו, אך לא שילם עליו עדיין. ובתגובה, שמעון מתכחש לעובדה שמכר את החפץ. ע"פ סברת המב"ט, מאחר שבין אם ינצח ראובן בתביעה וישלם כסף לשמעון (שהרי עדיין לא שילם על החפץ) ובין אם ינצח שמעון וימשיך להחזיק את החפץ אצלו – לא ישתנה המאזן הכספי שלהם. יוצא, שזהו דיון על פחות משווה פרוטה. וביתר ביאור: מאחר שע"פ שיטת המב"ט, מסתכלים על המכלול הכספי: לא רק על החפץ שיצא משמעון, אלא גם על הכסף

שייכנס – יוצא שסוף-סוף, אין הפרש של יותר משווה פרוטה בין טענות הצדדים בדיון.

אם כן, במקרה כזה, אומר הקצות על פי שיטת מהר"ט: במידה ויבוא עד אחד ויטען לטובת אחד הצדדים – לא יתחייב הצד השני בשבועה, שהרי אין כאן דיון על יותר משווה פרוטה ואין סיבה שב"ד יחייבו אותו להשבע.

אך להדיא משמע שבמקרה שכזה, נשבע הצד השני. הראיה, אומר הקצות, משנת "שניים אוחזין בטלית" בריש בבא מציעא:

שנים אוחזין בטלית. זה אומר: אני מצאתיה, וזה אומר: אני מצאתיה. זה אומר: כולה שלי, וזה אומר: כולה שלי. זה ישבע שאין לו בה פחות מחציה, וזה ישבע שאין לו בה פחות מחציה – ויחלוקו.

על לשון המשנה, מקשה הגמרא (שם, ב ע"א): "למה לי למתנא 'זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה, זה אומר כולה שלי וזה אומר כולה שלי?... וליתני אני מצאתיה, ואנא ידענא דכולה שלי!". ומתרצת הגמרא: "אמר רב פפא ואיתימא רב שימי בר אשי ואמרי לה כדי: רישא במציאה וסיפא במקח וממכר". בהמשך, מסבירה הגמרא את המציאות של הסיפא: "דנקט מתרוייהו, מחד מדעתיה ומחד בע"כ, ולא ידענא מי הוא מדעתיה ומי הוא בעל כורחיה".

תוספות (שם, ד"ה "ולחזי") דנים בגרסאות השונות של הגמרא. במהלך השקלא וטריא, מגיעים תוספות למסקנה: "ואמאי שניהם נשבעין? אותו שהמוכר מסייעו יפטר משבועה, ואידך ישבע שבועה דאורייתא! והשתא גרס שפיר 'ולא ידע [המוכר]'. דאי ידע, הוה נאמן כעד אחד".

הקצות מדייק במקרה שמעלים התוספות: כל הדיון לא סובב סביב כסף, אלא רק על שייכות החפץ – והרי זה דיון על פחות משווה פרוטה, כי במידה ואחד מהם אכן יקבל את החפץ – לא יפסיד השני, שהרי המוכר יחזיר לו את הסכום ששילם!

השתא דאתינן להכי, מאחר שלשיטת תוספות, אם היה המוכר יודע למי מכר ומעיד לטובתו, היה מתחייב השני שבועה מדאורייתא אע"פ שיש כאן דיון על פחות משווה פרוטה – מוכח כנגד שיטת מהר"ט.

על פי אותו היגיון, מסביר הקצה"ח את שיטתו במכות: אמנם בעתיד אכן הודה האדם שיצטרך לשלם, אך ביחס לדיון העכשווי – אין לכך שייכות. לכן, גם כאשר מודה האדם ב"מכאן ועד עשר שנים" – הרי הוא ככופר בכל כרגע, ופטור משבועה מדאורייתא.

ונראה שגם אצלנו, לגבי נזיקין, יחלוק הקצות על החידושי הר"ם, ויטען, שאם יש ויכוח לשלם במיטב או בשווה כסף – נחשב כויכוח שיש בו שווה פרוטה, ויכוח על כל התשלום.

ז. תירוץ קושיית הקצות

אך ניתן לתרץ את קושיית הקצות על המהר"ט ועל החידושי הר"ם בשתי דרכים:

א. דווקא ב"שנים אוחזין בטלית" הדיון הוא על הבעלות על הטלית, שהרי ההחזר הכספי אינו במרכז הדיון אלא יוצא ממילא מגורם שלישי שאינו צד בויכוח – המוכר. אך אצלנו ("מכאן ועד שלושים יום" וכן ב"מיטב") – הנידונים קשורים ישירות להחזר הכספי, ולכן כן נתייחס לכך בדיון.

ב. ב"שנים אוחזין בטלית" מדובר על שני חפצים שונים: טלית וכסף. מאחר שהדיון סובב סביב הטלית, לא מערבים בתוכו את עניין הכסף. אך אצלנו ("מכאן ועד שלושים יום" וכן ב"מיטב") – מדובר על חוב אחד. לכן, כאשר אדם מודה על חלק כלשהוא בחוב (פרעון החוב בעוד עשר שנים, או פרעון החוב בשווה כסף) – מתייחסים לכך בדיון, ואין שני הדברים חלוקים.